

НОВ ПОГЛЕД ВЪРХУ ЛИТЕРАТУРАТА НА ХХ ВЕК В
СИНХРОННИ СРЕЗОВЕ И ДИАХРОННИ ПРОЕКЦИИ:
„РОДСТВА ПО ИЗБОР“, ТЕМАТИЧНИ СЪЗВУЧИЯ,
ТРАНСФОРМАЦИИ

Дечка Чавдарова

A NEW LOOK AT THE TWENTIETH CENTURY LITERATURE IN
SYNCHRONOUS CUTS AND DIACHRONOUS PROJECTIONS:
“RELATIONSHIPS BY SELECTION”, THEMATIC CONNECTIONS,
TRANSFORMATIONS

Dechka Chavadarova¹, Shumen University, Bulgaria

DOI: <https://doi.org/10.46687/NVWQ5952>

Протохристова, К. (2020). *Литературният дваисети век. Синхронни срезове и диахронни проекции*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“.

Книгата на Клео Протохристова предлага нов тип история на литературата на ХХ век, различна от традиционните академични истории. В Предисловието авторката споделя възникването на идеята „търсеният образ на европейския литературен дваисети век да бъде конструиран с помощта на отделни силно физиономични негови моменти“ (р.4) в процеса на преподаването (курсовете „Литературните години на европейския ХХ век“ и „Контекстуални прочити на литературни произведения на ХХ век“ в университетска магистърска програма на СУ „Св. Климент Охридски“), което свидетелства за плодотворното взаимодействие на научната работа с преподавателската. Клео Протохристова въвежда читателя в самия процес на раждане и развитие на идеята и под-сказва значението на научния диалог. Пример за това е споменатият от

¹ Dechka Chavdarova is a professor of Russian literature at Konstantin Preslavsky University of Shumen. Her research interests are in the sphere of narratology, poetics of Russian literature, intertextuality, topicology, national conceptions in Russian literature, intercultural communication. She is the author of a number of books, e.g., “Rus(oist)kiyat ideal. Ponyatiето estestvenost i avtoportretat na ruskata v ruskata literatura na XIX vek” [The Russian Ideal. The concept of naturalness and self-portrait of the Russian in Russian literature of the 19th century] (2009), “Hranata/trapezata v ruskata literatura (XVIII - nachaloto na XX vek). Metafora i izobrazena realnost” [Food/ Table in Russian Literature (18th - early 20th century). Metaphor and Represented Reality] (2010), “Rusiya i ruskata literatura v vorchestvoto na Ivan Vazov” [Russia and the Russian Literature in Ivan Vazov’s Works] (2015).

нея проект на НБУ „Годините в литературата“ под ръководството на Пл. Дойнов², който от своя страна признава: „Най-значимият принос досега за методологическото осмисляне на проблема в българското литеатурознание е на Клео Протохристова [...]“ (Доупов 2010, р. 14). Споменатият литературовед подчертава значението на идеята на Клео Потохристова и във Въведението към книгата си за българския соцреализъм от 2011 г. (Доупов, 2010, р. 16).

Първата глава на труда, която Клео Протохристова определя като негово „същинско въведение“, изяснява понятието „литературен век“ и несъвпадането на календарния с литературния век:

Обичайните означавания „Викторианският век“, „Златен век на римската / на испанската / на българската литература“³, „Сребърен век на руската литература“ или „векът на Шекспир / на Волтер / на Гьоте“ не само означават разнородни литературноисторически явления, но и често се отнасят до времеви обхват, който категорично не съвпада със стандартните сто години (р. 7-8).

Изследователката показва „условността на мисленето в термините на вековността“ (р. 8) чрез отчитане на фактори от езиков характер (употребата на синонимите в английския език *age* и *century* в смисъла на „век“, „без задължително да означават еквивалента от сто години“), оксиморонни номинации като „късия XVIII век“, дългия XIX век“. Примерите от историята на различни европейски литератури демонстрират респектиращата ерудиция на литературоведа. Следващият важен методологически въпрос, свързан с легитимирането на понятието „литературен век“, е въпросът за преосмислянето му в плана на синхронията: „Определящ момент в конструирането на литературния век като инструмент на литературноисторическия дискурс е да бъде постигната представата за **цялостност, осъществена в относителна синхрония, маркирана от парадигмален свод наличности**“ (р. 10 – emphasis added). Обръщайки се към границите на XX век, изследователката дискутира в диалог с други литературоведи идеята за „къс литературен век“, а също така „несъвместимостта на протичащите в него процеси с представата за равномерна, еволюционна постъпателност“, което мотивира конструирането на литературния XX век чрез акцент върху „представителните му *литературни години*“ (р. 12). Важно за концепцията на Клео Протохристова е разграничаването на „литературните години“ от „социално-политическия исторически разказ“, който лежи в основата на традиционните литературни истории на литературата, обвързващи литературния процес изключително с политическите събития (войни, въстания, революции).

² Плод на този проект са научните конференции върху „знакови за българската литература години като 1956-а, 1907-а, 1968-а, 1989-а, 1910-а, 1946-а“ и поредицата от сборници с докладите от тези конференции.

³ Може да се добави и руската литература на XIX век.

В следващата глава проблемът за литературните години на ХХ век се доизяснява чрез умел обзор на дискусиите върху понятието „литературна година“ и реконструирането на синхронни серии от представителни за даден момент творби. На научния подход на Клео Протохристова е присъщо усъмняването във всяка една теза, разглеждането ѝ от различни ъгли: за това говори поставянето на въпросите за „многосъставността на литературните факти“ (несъвпадането между момента на създаването на произведението и момента на неговата рецепция), за „актуалните читатели, които характеризират литературната година“ (р. 21), за пространствените рамки на литературата на ХХ век („какво всъщност трябва да се разбира под европейска литературна година“, като се имат предвид „капризните обрати в картографирането“ на Европа – р. 22). В предусетените възражения спрямо понятието „литературна година“ попадат също така „несъвпадането на литературна година и литературен сезон“, „честите случаи на стратегическо неспазване на точността на датирането на дадено литературно издание“ (р. 22). Последващият обзор на избраните „литературни години“ на ХХ век (1911-1914, 1922-1925, 1953-1954, 1907 и 1968) прави силно впечатление със широтата на изследователския хоризонт на Клео Протохристова, в който попадат факти и явления от всички сфери на европейската култура – духовна и материална. Методологията на изследователката можем да отнесем към компаративистиката от нов тип – интермедиална, интердисциплинарна. В полезрението ѝ попадат технически изобретения, научни идеи, кинотекстове, музикални произведения и др. По такъв начин се улавят идеите, които „витаат във въздуха“ в определен момент на европейската културна история. Проследяването на вариациите на отделни теми в „литературните години“ извиква в съзнанието ми заглавието на предишна книга на Клео Протохристова – „Теми с вариации“ (Protochristova, 2016) – и представата за сближаването на литературоведа с музиканта (за музикалния вкус на изследователката ще стане дума отделно). Ценно в интерпретацията на връзките между литературата и материалната култура, или литературата и модата, е това, че литературната творба се представя не просто като „отразяваща“ някаква реалност, а като превръщаща тази реалност в културен концепт, притежаващ способността да въздейства от своя страна върху нея. Авторката открива смислопораждащата роля, с която предмети от бита са натоварени в литературната творба (следвайки ориентацията към „структурите на всекидневието“). Един от примерите е интерпретацията на темата за очилата, които от инструмент с практическа функция, който при това не се демонстрира, а се прикрива, се превръщат в моден аксесоар. Анализът показва, че литературата (и киното) не само пресъздава тези промени в културата, но и доутвърждава модата, закрепва я в културното съзнание на публиката.

Обзорът на литературните години (списъкът с представителни произведения на литературата в определен „синхронен срез“, както и проследяването на развитието на определени литературни теми и идеи)

съдържа толкова богат материал, че може да послужи като основа за множество дипломни работи или дисертации. Тръгналият по стъпките на Клео Протохристова литературовед може както да продължи изследването на определени теми в други периоди (литературни години) и други национални литератури, но и да потърси допълнителни теми и техните вариации в синхронни срезове и диахронни проекции.

В следващите две части на книгата – „Контекстуални и интерконтекстуални прочити“ и „Културни универсалии и конвенции“ – са включени текстове, в които се интерпретират конкретни литературни явления (интертекстуални връзки или интерпретации на определени теми в литературата на ХХ век).

В първата част се изследват различните видове междутекстови връзки: „родства по избор“, съзвучие на идеи и поетически открития в контекста на определена „литературна година“, диалози и полемики между литературните произведения, вариации на определени теми, отзвук на „витаещи във въздуха идеи“ в творби, които не диалогизират пряко помежду си, римейк. Главата за „Соната на призраците“ на Стриндберг вписва творбата в контекста на литературната 1907 година, като проследява различните междутекстови връзки, в които тя влиза: съпоставимостта ѝ със стихосборката на Щефан Георге „Седмият пръстен“ и поетическия двутомник на Рилке като „върхови изяви“ на авторите, съноподобен, мистичен свят под въздействието на идеите на Фройд, „трансфера“ между Стриндберг и Райнхард, интермедиялната връзка литература – музика (въз основа на което „Соната на призраците“ е съпоставена с „Камерна музика“ на Джойс и „Превращенията на Венера“ на Рихард Демел), „ангажимента“ на Стриндберг към музиката на Вагнер, Веберн, Берг, Шьонберг, въздействието на картината на Арнолд Бьоклин „Островът на мъртвите“ (към която Стриндберг отправя в ремарките към своята творба), влечението към източната тема в европейската литература/култура в дадения исторически момент. Изследователката вижда значението на творбата не само в „синхронен срез“, но и в диахрония, като отбелязва въздействието на творби на романтизма върху автора (например на Хофман), а също така в проекция – вдъхновяващата роля на поетиката на Стриндберг за писателите от следващите години на ХХ век.

Изследването на връзката Т. Ман – Вагнер (Ханс Касторп и Танхойзер), определена като „родство по избор“, обхваща всички нива на романа на Т. Ман „Вълшебната планина“: както фабулните и персонажни съвпадения, така и по-скрити алюзии и цитати, включително чрез самото заглавие. Както е присъщо на подхода на Клео Протохристова, творбата се вписва в широк литературен/културен контекст чрез разкриването на алюзиите не само с операта на Вагнер, но и с Гьоте, Ницше, Айхендорф. Анализът на връзките с „Танхойзер“ разкрива, наред с отпратките към операта в сюжета и персонажната система, родство в дълбокия смисъл на

романа – проблема за времето – и оттам насочва към други междутекстови връзки: с Джойс и Пруст. Задълбочената интерпретация на художественото време в романа обхваща философските идеи на епохата (Айнщайн, Хусерл, Ницше), както и фолклорни архетипи. Тази интерпретация е образцов пример за възможностите на сравнителното литературознание и теорията на интертекстуалността. Клео Протохристова привлича и политически фактори, обуславящи сложното отношение на Т. Ман към Вагнер (експлицирани и в статии на писателя): спора на Т. Ман с идеи на композитора, въпреки влиянието им върху неговия мироглед. Обобщавайки наблюденията си върху връзката Т. Ман – Вагнер, изследователката обобщава в характерния за нейния стил игрови маниер, питайки се (и питайки ни): “Дали родствата са докрай „по избор“?”. Много ценно в подхода на Клео Протохристова е набелязването на перспективи за бъдещи изследвания на проблема: доразкриване на връзките Т. Ман – Шопенхауер, Т. Ман – Ницше, „културно-исторически проекции на вагнерианството“, влиянието на Вагнер върху културата на Запада от края на ХХ век до днес. Насочването към вагнерианството подсказва възможността за реализация на проект, подобен на осъществения вече от Катедрата по история на литературата и сравнително литературознание на Пловдивския университет по идея на Клео Протохристова проект за Моцарт в литературата/културата (за актуалността на проблема за вдъхновяващата роля на Вагнер върху литературата свидетелстват и изследвания на руското литературно вагнерианство (see Gozenpud, 1990; Bukina, 2011).

Връзката литература – музика се интерпретира и в главата за Кафка (“Музикалният екстаз на Грегор Замза и „свършената немусикалност“ на Кафка”). В диалог и спор с предишни изследователи на „Метаморфозата“ Клео Протохристова представя проблематизирането на музиката в творбата на Кафка чрез проникателен анализ на изреченията „War er ein Tier, da ihn Musik so ergriff?“ и „Ihm war, als zeige sich ihm der Weg zu der ersehnten unbekanntem Nahrung“ и въплътените в тях гледни точки на героя и повествователя. По такъв начин се разкрива многозначната концептуализация на музиката в „Метаморфозата“ в контекста на други текстове на Кафка: разминаването между представата за немусикалността на писателя със специфичното осмисляне на музиката в неговата творба; коментарите от писмата му за нетърпимост към музиката, възприемането ѝ като „компонент на дребнобуржоазното филистерско общуване“ (р. 117), но и представата за музиката като „квинтесенция на свършеното изкуство“ (р. 118) в творби на писателя от 20-те години. Тази двойственост на художествената концепция на Кафка е разкрита чрез виртуозен семантичен анализ на връзките музика – любов, музика – храна.

Друг тип интерконтекстуален прочит демонстрира главата, в която се съпоставят провокативно приказката на А. Милн „Мечо Пух“ и романът на Ъ. Хемингвей „Фиеста“. Клео Протохристова предчувства възприятието

на подобно сближаване като „неуместна екстравагантност“ и възможните възражения към него, като посочва различията между творбите с оглед както на тяхната проблематика, така и на мястото им в литературния канон. На тези аргументи се противопоставят факта на появата на „Мечо Пух“ и „Фиеста“ в една година (1926) и превръщането им в най-представителните творби на Милн и Хемингуей, както и сходни моменти от биографията на авторите. Същинското изследване на близостта между двете произведения започва оттук, от сходния им исторически контекст (въпреки различната ангажираност на писателите с актуалната реалност), за да се проникне в по-дълбоките семантични връзки: бягството от травмиращата реалност в сферата на удоволствията и в екзотични светове; влечението към екстремност (коридата, бокса); знаците на модерната епоха (телеграмата, семафора, референции към хомосексуализма); проблема за ксенофобията; знаците за времето като актуална идея на 20-те години на XX век (закодирани в детайли като часовника и дните на седмицата); бягството в детството като изгубен рай; „заигравка с модната страст по Северния полюс“ (р. 157); консуматорските нагласи; появата на новия артикул Teddy Bears; критика на ксенофобските нагласи от споменатото време; идеалния топос в приказката на Милн. Впечатляваща е способността на изследователката да улавя литературните идеи, витаещи във въздуха в даден исторически момент, едновременно във философски труд (Хайдегер) и в книжка за деца!

Друг тип родство – пряк диалог между писатели – се проследява в сравнителния анализ на „Игра на стъклени перли“ и „Доктор Фаустус“. Клео Протохристова отчита, че разкриването на близостта на тези произведения е „общо място“ в изследванията върху тях, но това я провокира да направи следващи крачки в тази посока и да предложи своя интерпретация на проблема. Тя открива разнородни междутекстови връзки: на сюжетно ниво (историята на гениалната личност); в основния патос на произведенията („покруса от саморазрушителния характер на модерната цивилизация – р. 162); в мотивиката (мотива за залеза); в ролята на името на персонаж като маркер на интертекстуалност (Томас ван дер Траве у Хесе и Любек край Траве, родното място на Т. Ман); в изграждането на утопичен свят – ситуиран у единния автор в миналото, аудругия в бъдещето; в поетиката (алегориите към историческия контекст, ролята на музиката като „принцип на изграждане“ на романите); в знаковостта на цвета (синия цвят); в отпратките към едни и същи предходници. По такъв начин се очертава сложна интертекстуална структура, в която двете произведения диалогизират както помежду си, така и с други произведения (на Гьоте, Ницше, Бетовен, Шьонберг, Якоб Буркхард, Вагнер, Джоузеф фон Щернберг с филма му „Синият ангел“). В заключението на прочита на Клео Протохристова прозвучава и нейната ангажираност и болка за съдбата на съвременната цивилизация: размисли върху тезата за оставането на двете анализирани творби извън канона в края на XX век, поради неактуалността на ерудитския тип роман, както и върху проблема за диалога между големите творци и за толерантността.

Прекият диалог между две произведения е илюстриран и в изследването на връзката Юлия Кръстева – Симон дьо Бовоар („За мандарините, самураите и изпитанията на контекста“). Опирайки се коректно на изследователската традиция, Клео Протохристова откроява своя изследователски обект: отношението между контекстуалните рамки на двете произведения. Определяйки „Самураите“ като римейк на „Мандарините“, тя насочва вниманието си към полемичността на романа на Юлия Кръстева към творбата на нейната предходница. Диалогът между творбите е открит в самите им заглавия⁴, в начина, по който в сюжетите са въведени действителни лица и събития, в повествованието, в образа на жената психоаналитик, в преките референции към предишния текст. Наред с това са реконструирани различните исторически и литературни контексти, в които се вписват двата романа (при Симон дьо Бовоар представителните творби на литературната 1954 година, а при Ю. Кръстева – контекста на т.нар. „професорски роман“ (У. Еко, С. Зонтаг, Дейвид Лодж). Различията между творбите са открити и в начина на интерпретация на действителните събития и личности, като се уточнява, че доминира сходството.

Главата „Защо (и как) да четем романа на Анри Пиер Роше „Жюл и Жим“ поставя друг проблем на интерконтекстуалния прочит: вписването на творба, която не е сред представителните произведения на литературата на ХХ век, в контекста на каноничните произведения от определени литературни години. По този начин се сменя йерархията на текстовете в литературата/културата и се създава представата, че всяко произведение заема своето място в своя контекст и диалогизира с другите творби. Коментарът на рецепцията на романа на Роше и на мястото му в йерархията на текстовете като второстепенен литературен факт съдържа интересни съпоставки на литературата с киното и показва ролята на киното за актуализация на литературното произведение и създаване на допълнителен ореол около него (изброени са римейките на екранизацията на романа, осъществена от Фр. Трюфо). За разкриването на диалога на романа с представителните творби на времето, което пресъздава, и времето, когато е създаден, Клео Протохристова реконструира три разновременни контекста, като ни „въвежда“ последователно в атмосферата на *Belle époque* (бохемските настроения, естетизма, хомосексуалните мотиви, интерпретирани в представителни творби на М. Пруст, Т. Ман, Б. Шоу, А. Жид), живота през 20-те години с култа към наслажденията, влиянието на фройдизма, страстта към будизма, въплътен в произведенията на С. Фицджералд, Ъ. Хемингуей, Х. Хесе, В. Улф и Т. Елиът, ситуацията след Втората световна война, когато е създаден романът (знаците на времето в творби на Фелини и Хемингуей: манията по бокса, стремежа към „сладкия живот“). Това реконструиране на „синхронни срезове“ закономерно води до заключение, реабилитиращо „второстепенната творба“: „Романът

⁴ Титрологията е обект на специалния интерес на Клео Протохристова (see Protohristova, 2014).

си присвоява значимост, равностойна на тези на „големите книги“ на двайсети век...” (р. 204). Важно е да се подчертае, че изследването не остава при откриването на „есенцията на битието“ в литературното произведение, а насочва към въпроса за литературната памет (иначе литературата би изглеждала просто „въплъщение на реалността“).

Клео Протохристова предлага своя интерпретация и на обстойно коментиранията, както тя отбелязва, връзка Еко – Борхес, като подчертава, че тази връзка има и извънлитературен характер и определя четенето си като съотнесимо с похвата *mise en abyme*: „[...] четене на Умберто Еко, който чете Хорхе Луис, който, на свой ред, чете (е прочел) разни текстове, които ще означим като Библиотеката“ (р. 206). Собственият прочит на изследователката намира израз и в изясняването на българската рецепция на двамата автори (закъснялото запознаване на българската публика с Борхес и активния отклик на романа на Еко „Името на розата“). Проницателно и изящно изразено е наблюдението, че тази рецепция на Борхес „представя история, като че ли излязла изпод неговото перо“ (р. 206). Разкриването на интертекстуалните връзки – както между Еко и Борхес, така и между всеки от тях и други писатели и мислители – е изключително задълбочено и проникновено: ще спомена наблюденията над функционирането на метафорите у двамата автори (лабиринт, огледало, енциклопедия, шах), сюжетните съвпадения, превръщането на самите текстове в лабиринти, играта с читателя, символиката на розата (чрез екскурс в историята на културата от Средновековието през Шекспир до XX век). Изследването не остава в рамките на интертекстуалността, а насочва и към отношенията между двамата писатели (проблема за „страха от влияние“, „антагонистичните идеологически нагласи на Борхес и Еко“). Клео Протохристова проблематизира идеята за предходниците в литературата, цитирайки изказването на Борхес за предшествениците на Кафка, че „големите писатели сами създават предшествениците си“, и виртуозно прочита българската рецепция на двамата писатели („експедитивността в приема на Еко и отсъствието на Борхес за десетилетия“) като реализация на желанието на Еко „някой да го разпознае като предходник на Борхес“.

В главата за романа на М. Кънингам „Часовете“ Клео Протохристова представя друг тип интерконтекстуална връзка – римейка на романа на В. Улф „Мисис Далауей“. Много ценни са теоретичните наблюдения над явлението римейк, които могат да послужат на други изследователи като база за техните изследвания на даденото явление: различните „вторични“ текстове в историята на културата, двойственото отношение на римейка към креативността, съотношението между пародия и римейк като присъщи на поетиката на модернизма и постмодернизма. Анализът на романа на Кънингам разкрива по-преките и по-дискретни връзки с романа на В. Улф, изяснява функцията на идентификацията с литературен герой като постигане на идентичност, връзката живот – литература. Интерпретацията

респектира както с широтата на погледа към междутекстовите връзки, така и с усета за детайла като маркер на интертекстуалността.

Главата „Светлина и мрак през август“ продължава тематологичните изследвания на Клео Протохристова, в дадения случай чрез съпоставка на две интерпретации на темата за август в американската литература (на У. Фокнър и Треиси Летс). Като се има предвид, че темата е заявена в заглавията на романите на двамата писатели, е закономерен семантичният анализ на тези заглавия (още един пример за плодотворността на интереса на изследователката към титрологията – see Protochristova 2014). Освен семантичните различия (конкретно назоваване и семантизация на светлината) Клео Протохристова улавя различия и в самото звучене на заглавията, проявявайки музикалния си усет и използвайки музикални метафори: легато, стакато. Текстът притежава стройна логика, читателят се води по пътя на аргументите в подкрепа на съпоставката и през съмненията за нейната основателност. Клео Протохристова отчита несъвпаденията между произведенията (времевата дистанция между тях, различните истории), но търси „анalogии на по-дълбоко съдържателно ниво“: проблемите за нетолерантността и расовата нетърпимост, семейните конфликти, прелюбоденията, убийството и самоубийството. Наред с това тя разкрива несъвпадането на интерпретациите на тези проблеми: опозицията светлина – мрак у Фокнър и отсъствието на лексемата „светлина“ у Летс (изводът за „активна отмяна на светлината“ напомня за „минус-похвата“ в терминологията на Ю. Лотман). Тематологичният анализ, както често се случва, се среща с интертекстуалния, при което са уловени както „паметта за романа на Фокнър“ и полемиката с неговата идеология у Летс, така и референциите на двата романа към други творби (към американската драматургия и към Елиът у Летс, към Тенисън у Фокнър), спецификата на интертекстуалността у двамата автори (постмодерна при Летс). Трябва да се отбележи изводът на Клео Протохристова въз основа на осъществения тематологичен анализ: за отклоняването на концептуализацията на август в дватаромана, „от моделната представа за този месец, закрепена в колективното американско съзнание и артикулирана особено въздействащо в песента на Стиви Уондър „Обадих се само да ти кажа, че те обичам“, където август се асоциира с нежна нощ, осветена от пълнолуние“ (р. 260). Наблюдението за устойчивите елементи в парадигмата – горещина и смърт – подкрепя митопоетическия прочит на темата и в други литератури (конотацията 'смърт' в понятието „край на лятото“). Проблемът за концептуализацията на август в американската литература е оставен отворен, което може да вдъхнови други изследователи да продължат в същата посока.

Втората част на труда интерпретира различни културни универсалии в европейската литература на XX век: античното наследство в модернизма, перипатетизма, календара, връзките между литературата и поп музиката (джаза и рока).

Изследването на античното наследство в литературата на модернизма е съзвучно с тематологията във варианта, проследяващ митологични архетипи и герои в литературата. Клео Протохристова не само съпоставя интерпретациите на антични мотиви в различни творби на модернизма в синхронен и диахронен план (отбелязвайки особено интензивния ангажимент към гръко-римската митология през литературните 1911-1914 и 1922-1925 г.), но търси обяснение за интереса към античността в самата концепция на модернизма за литературата като митотворчество и ориентацията към пародията. Обхватът на митологичните теми в изследването е респектиращ: Одисей, Пигмалион, Дедал и Икар, Венера и Дионис, Нарцис, Ехо, Сизиф, Цирцея, Орфей в творби на най-представителните писатели на ХХ век (Т. Ман, Х. Хесе, Джойс, Пруст, Езра Паунд, Елиът). Интерпретацията на митологични архетипи у модернистите се разглежда и чрез диалога с антични творци, особено с Овидий, при което се показва полемичността на модернистичния текст спрямо античния (например „Ехо и Нарцис“ у Овидий, „Нарцис и Голдмунд“ у Хесе). Сред европейските модернисти е включен и Манделштам с „Камък“, което насочва към художествената концепция на акмеизма. Вписването на руската литература в европейския контекст е закономерно, което се потвърждава от съвременни изследвания на античността в литературата, определящи античното наследство като „геном на европейската и руската култура“ (see Shestakov, 2016).

Главата „Версии на литературния перипатетизъм в романа на модернизма и проекциите му върху късния ХХ век“ проследява друга антична традиция в културата на ХХ век: философската разходка (при което се изяснява „забавната етимологическа грешка“ – извеждането на „перипатетически“ от „разходка“ и същинската етимология – от колоните на лица в Атина), намерила отглас в живота на Хегел, Кант, Киркегор, Ницше, Витгенщайн. Клео Протохристова отново улавя актуална научна тема – литературното фланьорство. Бихме могли да се замислим над обясненията на интереса към дадения феномен: едно от тях е безспорно ангажираността с темата за града в литературата на модернизма, която, по думите на авторката, е „общо място“, друго – навярно налагането на ориентацията към „структурите на всекидневието“. С ерудицията на литературен историк Клео Протохристова проследява присъствието на разходката (promenade) в литературата на XVIII век (Русо, Дидро, Шилер, Гьоте), свързано с идеализацията на природата, с лингвистичен усет изяснява произхода и конотациите на думата „фланьорство“, обръща специално внимание на активната тематизация на фланьорството в литературата във връзка с бохемството (особено у Бодлер) и превръщането му в обект на научен интерес (В. Бенямин за Бодлер, „Изобретяване на всекидневието“ на Мишел де Сарто). Изключително задълбочено са анализирани интерпретациите на фланьорството в творбите на модернизма, трансформациите на представата за града, раздвоеността на героите в градското пространство (у Джойс, В.

Улф, Дъоблин, Дос Пасос), както и актуализацията на темата в края на ХХ век във връзка с проблемите за холокоста, транснационалната идентичност, емиграцията, загубата на екзистенциални ориентири (чрез примера за връзката В. Г. Зебалд и Роберт Валзер). С оглед на вдъхновяващата роля на текстовете на Клео Протохристова ще добавя, че в руското литературознание също стана много актуална темата за фланьорството в руската литература и си заслужава нейното по-нататъшно изследване.

В тази част на труда е включена и глава, която илюстрира устойчивия интерес на Клео Протохристова към темата за календара (и по-широко – за времето) в литературата: „Литературата на ХХ век и експанзията на календара“. Главата включва сериозна теоретична обосновка на концептуализацията на календара в литературата (да се пише на тази тема без позоваване на Клео Протохристова е невъзможно): противоборството между културно и природно, митологичната и фолклорната традиция, въвеждането на институционално регламентиран календар, цивилизационните конвенции за година, месец, седмица, дните на седмицата (реформите на календара в Древен Рим, религиозните норми за свят ден в юдаизма, християнството, исляма), промените на календара в революционни моменти на човешката история, промените на съотношението празник – делник в индустриалното общество, смислогенериращата и сюжетопораждаща функция на календара в литературата/културата. Интерпретацията включва анализ на тематизацията и концептуализацията на април в европейската литература в диахронен план (от Дж. Чосър през Т. Гусер, У. Шекспир, А. Тенисън, Т. Елиът, до И. Бунин, М. Булгаков, Дж. Оруел, Д. Лорж, У. Еко), като разкрива деструктивната спрямо традицията интерпретация на Елиът, а също така по-късната постмодерна деструктивност. Експанзията на календара в литературата на ХХ век се доказва чрез провокативното сближаване на „високата“ литература с попмузиката – песента на Стиви Уондър „Обаждам ти се да ти кажа, че те обичам“ – при което се открива реторичната издържаност на текста: експлоатацията на похват, познат от античността и фолклора. Концептуализацията на дните на седмицата, месеците и датите е представена въз основа на множество творби от литературата и попмузиката (Г. Аполинер, Дж. Стайнбек, А. Силитоу, Т. Ман, Д. Адамс, Б. Виан, Иън Макюън, Мамас енд Папас, „Карпентърс“), както и на кинотекстове („Имало едно време в Холивуд“ на Куентин Тарантино).

Друга културна универсалия, станала обект на анализ в труда, е плажът, което е в съзвучие със споменатата вече ориентация към „структурите на всекидневието“. Откритието на тази тема демонстрира за пореден път оригиналността на идеите на Клео Протохристова, защото много от нас са забелязвали присъствието на образа на плажа в литературата и киното, но именно Клео Протохристова го превръща в научен проблем. И в този случай подходът на изследователката е културологичен: тя насочва вниманието ни към утвърждаването на плажа като социална практика,

създаването на „култура на плажа“, отражението на тези процеси в езика – появата на неологизми от семантичното поле „плаж“ (ще подчертая, че Клео Протохристова винаги остава филолог). Много важно е, че в присъствието на темата за плажа в литературата/изкуството се разграничават две стратегии: изобразяване на новата реалност и натоварване на явлението със смислопораждаща функция. Акцентът на изследването е именно върху тази смислопораждаща функция, при което интересът към плажа се обяснява с традицията на пасторала, с търсенето на *locus amoenus*, намерило израз в циганската тема в литературата и в университетските кампуси. В този контекст плажът се осмисля като „маркиран член в опозициите „съзнателно – несъзнавано“, „дисциплина – спонтанност“, „Север – Юг, „аполоновско – дионисиевско начало“...“ (р. 351). Мисля си по този повод за ироничната интерпретация на влечението към природата в съвременната цивилизация (в образа на пикника) в романа на Макс Фриш „Шилер“ (споменат в труда в обзора на литературната 1953-1954 г., във връзка с темата за очилата). От гледна точка на литературоведската русистика ще добавя, че осмислянето на концептуализацията на плажа като търсене на *locus amoenus* се потвърждава и от образа на Крим като Таврида, като „изгубен рай“ в руската литература.

Образец на интердисциплинарния и интермедиялният характер на съвременната компаративистика откриваме и в главите на труда, посветени на връзките между литература и джаз, литература и рок музика. Интересът към подобни връзки придобива все по-голяма привлекателност в съвременното литературознание, което можем да си обясним със снемането на опозицията висока култура – поп култура. Заниманията с такъв род изследване обаче е по силите не на всеки литературовед, а само на този, който притежава познанията в сферата на музиката и музикалния вкус на Клео Протохристова, затова тя се откроява сред българските литературоведи със своите интерпретации на връзката литература – музика.

В главата „Литература и джаз – джаз и литература“, както подсказва заглавието, се проследява взаимовлиянието между литературата и джаза: от една страна, тематизирането на тази музика в литературата, „наподобяване на джаза в повествователен ритъм“ (Т. Улф), екстраполации на ритъма на джазова творба в литературно произведение (Алън Гинсбърг), тоест, музикален екфразис, от друга страна модусите на адаптация и експроприация на литературата в джаза. Virtuozен е анализът на сюитата на Дюк Елингтън „Such Sweet Thunder“ с наблюденията над алюзиите за творчеството на Шекспир в самата структура на творбата, над представянето на персонажите на Шекспир с отделните инструменти.

Също така проникателно са уловени явните и скрити цитати от Библията, митологията и каноничната литература (Милтън, „Алиса...“, Шекспир, Дикенс, Стайнбек, Олдъс Хъксли, Оруел, Хемингуей и др.) в рок поезията – както в самите названия на бандите, така и в техните текстове.

Набелязана е възможността за навлизане на подобен подход в учебните програми (споменава се програма за хеви метъл интерпретациите в Университета в Болоня). Във връзка с това отново ще подчертая, че у Клео Протохротова научното изследване на проблема и преподавателската работа си взаимодействат непрекъснато (тя е чела курс върху рок поезията в Пловдивския университет). Съществуващите проучвания на връзката музика – рок поезия се доразвиват и задълбочават в представения труд: изследователката разкрива двупосочността на тази връзка, извлича от рок поезията парадигмални сюжети, разкрива реторичните похвати на авторите на песните, поставя въпроса за извънхудожествената мотивация на обръщането към литературата от страна на рок музикантите – „валоризация на собственото творчество“. В заключение са поставени важни и злободневни проблеми от културологичен и методически характер: за мястото на литературата и попкултурата в съвременната културна ситуация („постгутенберговото състояние“), характеризираща се с „вторична литературна неграмотност“ (р. 401) и възможностите за подстъп към литературата през рока (такава възможност Клео Протохротова подсказва и в свои лекции пред учители). По такъв начин литературоведът и преподавателят преодолява тъгата от споменатите тенденции и вместо оплакване предлага някакво решение. Не случайно размишленията за изместването на литературата от попкултурата няма как да не завършат с въпроса, поставен от Клео Протохротова: „Дали писалката е по-силна от китарата?“.

В заключение отново ще подчертая способността на представения труд да поражда идеи, да вдъхновява за следване на предложения в него подход към литературата. В представянето на книгата в предаването Култура.БГ по БНТ (22.12.2020) проф. Георги Каприев спомена, че моделът на изследването е „толкова прекрасен, че не може да бъде имитиран“. Това безспорно е така, но по-важно е, че Клео Протохротова учи своите читатели (или слушатели) да мислят по определен начин. Ще изразя и надеждата си, че новата книга на изследователката ще „съблазни“ ученици и студенти, ще ги привлече както към литературата, така и към музиката и киното, ще обогати духовния им хоризонт!

References:

Bukina, T. B. (2011). *Vagnerianstvo v Rossii: na puti k retseptivnoy istorii*. Lap Lambert: <http://russianway.rhga.ru/upload/main/oiv.pdf> [Букина, Т. В. *Вагнерианство в Русии: на пути к рецептивной истории*. Lap Lambert, 2011. <http://russianway.rhga.ru/upload/main/oiv.pdf>]

Doynov, Pl. (2010a). Tezisi kam godinite na literaturata. *Literaturen vestnik*, br. 7 (24.02 – 2.03). [Дойнов, Пл. Тезиси към годините на литературата. *Литеатурен вестник*, 2010, бр. 7 (24.02 – 2.03).]

Doynov, Pl. (2010b). Vavedenie. Bulgarskiyat sotsrealizam i godinite na literaturata, 9-29. [Дойнов Пл. Въведение. Българският соцреализъм и годините на литературата. <http://minaloto.org/wp-content/uploads/bg-socrealism-intro.pdf>, 2010, 9-29.]

Gozenpud, A. A. (1990). *Rihard Vagner i russkaya kulytura*. Moskva: Sovetskiy kompozitor. [Гозенпуд, А. А. *Рихард Вагнер и русская культура*. Москва: Советский композитор, 1990.]

Protohristova, K. (2014). *Zapiski ot preddverieto. Teoriya i praktika na zaglavieto*. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo "Paisiy Hilendarski". [Протохристова, К. *Записки от преддверието. Теория и практика на заглавието*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2014.]

Protohristova, K. (2016). *Temi s variatsii. Literaturnotematichni etyudi*. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo "Paisiy Hilendarski". [Протохристова, К. *Темати с вариации. Литературнотематични етюди*. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2016.]

Protohristova, K. (2020). *Literaturniyat dvayseti vek. Sinhronni srezove i diahronni proektsii*. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo "Paisiy Hilendarski". [Протохристова, К. *Литературният дваесети век. Синхронни срезове и диахронни проекции*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2020.]

Shestakov, V. P. (Ed.) (2016). *Antichnosty kak genom evropeyskoy i rossiyskoy kulytury*. Sankt-Peterburg: Aleteya. [Шестаков, В. П. (Ред.) *Античност как геном европейской и российской культуры*. Санкт-Петербург: Алетея, 2016.]